

بررسی الگوی رفتاری عابران پیاده در یک فضای شهری

نمونه موردی: میدان شهدا در تهران

سید یوسف هاشمی^۱، زکيه كشكولى^۲

چکیده

فضای شهری همواره بستری برای تجلی الگوی رفتاری و میان کنش های ناشی از فعالیت های انسانی و اجتماعی است. رابطه انسان و فضا در محیط و مقیاس های متفاوتی تبلور یافته و در ارتباط با سیر تحول جامعه و شهر گسترش می یابد. یکی از مهمترین جنبه های حضور انسانی در فضاهای شهری که سبب سرزندگی و پویایی این فضاها و نیز افزایش نقش اجتماعی آنها می شود، حرکت در فضا است. امروزه انزوایی و کاهش تعاملات اجتماعی یکی از مهمترین مشکلاتی است که زندگی اجتماعی ساکنان شهرها را تهدید می کند. از این رو، نیاز مردم به مکان هایی برای تعاملات اجتماعی و رفع نیازهای روانی به یکی از ملزومات زندگی شهری تبدیل شده است. با توجه به اینکه فضاهای عمومی در شهرها، کانون بیشترین ناهنجاری های رفتاری هستند و کمتر توانسته اند زمینه های مناسب را برای سازماندهی نیازها و الگوهای هنجاری و رفتاری مخاطبان خود فراهم آورند، طراحی یک راهبرد کارآمد مدیریت رفتار، از جمله مهمترین نیازهای برنامه ریزی و مدیریت شهری برای اینگونه فضاهاست. در این مقاله به تأثیر ویژگی های محیطی بر رفتار عبوری انسان در فضای شهری می پردازیم. با نگاهی به عوامل مؤثر در رفتار محیطی، رابطه انسان و محیط، الگوی رفتاری انسان و طراحی و ویژگی های پیاده روها ضمن انتخاب یک فضای شهری (میدان شهدا) الگوی رفتاری استفاده کنندگان از این فضا مورد تحلیل واقع شده است. نتیجه حاصل از این پژوهش تأثیر بسیار بالای کیفیت کالبد، مبلمان موجود در فضا، تنوع کاربری های جاذب و... را بر الگوی رفتاری عابران پیاده به ما نشان داد. ساختار پژوهش مبتنی بر گردآوری اطلاعات، از شیوه کتابخانه ای (مقالات، کتاب ها، مجلات، پایان نامه ها و ...) و از شیوه میدانی (مشاهده و ضبط فیلم) استفاده شده است.

واژگان کلیدی: فضای شهری، الگوی رفتاری، عابریاده، میدان شهدا

^۱ استادیار دانشگاه فنی و حرفه ای، دانشکده فنی ملامصدرا رامسر، ایران Yosefhashemii1122@gmail.co

^۲ کارشناس ارشد رشته طراحی شهری

مقدمه

رشد و «توسعه شهرنشینی» همراه با پیامدهایی که از تحولات زندگی شهری حاصل می شود، این ضرورت را ایجاد می کند تا در چهارچوب نگاهی جامع به بررسی و ارزیابی فرآیندهای فرهنگی شهرنشینی، پرداخته شود. این امر در ایران که شهرنشینی را نه در روندی مستمر و فزاینده در زمان، بلکه در حرکتی تصاعدی پذیرا شده است و از توزیع متعادل منابع،

خدمات و تسهیلات در سطوح ملی و منطقه ای برخوردار نیست، بیشتر دچار چالش می شود. از سویی دیگر شهر را تولیدکننده فرهنگ می دانند و شهر محصول فرهنگ را دارای این توانمندی می دانند که یک قالب فرهنگی باشد (یانکل، ۱۳۸۳). چنان که تونیس (Toennies, 1887) شهرنشینی را مرحله گذار از اجتماع ((Gemeinschaft میدانند که مبتنی بر عقده های خونی و دارای روابط انسانی گرم است تا به جامعه و (Gesellschaft) که سازمان یافته و مبتنی بر قرارداد و روابط انسانی سرد است، تبدیل شود.

یکی از مباحث مهم در ارتباط با فضاهای عمومی، مفهوم انسان شناختی و به دنبال آن رفتارشناسی در فضاهای شهری است. امروزه انزوای و کاهش تعاملات اجتماعی یکی از مهمترین مشکلاتی است که زندگی اجتماعی ساکنان شهرها را تهدید می کند. از این رو، نیاز مردم به مکان هایی برای تعاملات اجتماعی و رفع نیازهای روانی به یکی از ملزومات زندگی شهری تبدیل شده است. با توجه به اینکه فضاهای عمومی در شهرها، کانون بیشترین ناهنجاری های رفتاری هستند و کمتر توانسته اند زمینه های مناسب را برای سازماندهی نیازها و الگوهای هنجاری و رفتاری مخاطبان خود فراهم آورند، طراحی یک راهبرد کارآمد مدیریت رفتار، از جمله مهمترین نیازهای برنامه ریزی و مدیریت شهری برای اینگونه فضاهاست.

از آن جا که فضا و منظر شهری باید در انطباق با نیازها و الگوهای رفتاری شهروندی مورد ارزیابی و طراحی قرار گیرد، می توان دریافت که نمی توان بدون بررسی نحوه و چگونگی رفتارهای شهروندی، انتظار ایجاد فضاهای شهری منعطف و درعین حال پاسخگو برای شهروندان را داشت. همین رویکرد، ضرورت این تحقیق را تشکیل می دهد.

فصلنامه علمی پژوهشی خنجراف و برنامه ریزی شهری، چشم انداز زاگرس، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

واژه‌ها و مفاهیم پژوهش

- (۱) محیط: هر آنچه اطراف انسان را از عناصر طبیعی و یا مصنوع گرفته است را محیط می‌گویند.
- (۲) فضا: مقوله‌ای بسیار همگانی می‌باشد. پدیده‌ای که تمام جهان هستی را پر می‌کند و ما را در سراسر زندگی در میان می‌گیرد. فضا می‌تواند چنان نازک و گسترده به نظر آید که احساس وجود بعد از میان برود و یا چنان پر از وجود سه بعدی باشد که به هر چیزی در قلمروی خود مفاهیم خاص بخشد. فضا به محیط زندگی پیرامون ما احساس راحتی و امنیتی می‌بخشد که اهمیت آن در یک زندگی لذت‌بخش از نور آفتاب و جایی آرامش‌بخش کمتر نیست (هدمن، ۱۳۷۳، ۶۷).
- (۳) فعالیت: به تمامی افعال انسانی که در راستای برآوردن یکی از نیازهای او انجام می‌گیرد، فعالیت گفته می‌شود. فعالیت‌ها یکی از عناصر متغیر محتوای فضای شهری هستند. فعالیت را از حیث نحوه‌ی استقرار به دو دسته‌ی فعالیت‌های رسمی (که در مکان فیزیکی معین و به ثبت رسیده، جریان دارد) و فعالیت‌های غیر رسمی (که در مکان فیزیکی به ثبت رسیده، انجام نمی‌شود، بلکه در فضای عمومی شکل می‌گیرد)، می‌توان تقسیم کرد (پاکزاد، ۱۳۸۸: ص ۴۱).
- (۴) رفتار: رفتار عبارت است از کلیه فعالیت‌هایی که از انسان سر می‌زند. بحث پیرامون رفتار عموماً به جنبه‌های مشهود رفتار استناد می‌کند و در این استنادات نیز بر آن رفتارهایی متمرکز است که به صورت بازتاب باور، فرهنگ و تفکری خاص در مواجهه با هر نوع پدیده‌ای از انسان بروز می‌کنند. در واقع در مطالعه‌ی رفتار توجه به محرک و همچنین پاسخ انسان (تحریک شده) از اهمیت شایان توجهی برخوردار هستند. رفتار به آن حد اهمیت دارد که گروهی به‌عنوان رفتارگرایان ظهور نموده و نظریه‌ای را نیز در روانشناسی مطرح نموده‌اند (تقی‌زاده، ۱۳۸۴).
- (۵) فضای شهری: باتوجه به گستردگی مفهوم فضای شهری و ارتباط آن با دانش‌های گوناگون، لازم به ذکر است مفهوم فضای شهری در اینجا صرفاً از زاویه طراحی شهری و مفاهیم رفتاری مورد بررسی قرار می‌گیرد. فضای شهری بخشی از فضاهای باز و عمومی شهرها هستند که به نوعی تبلور ماهیت زندگی جمعی می‌باشند؛ یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند. فضای شهری صحنه‌ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده

فصلنامه علمی پژوهشی «معماری و شهرسازی» شماره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

می شود (Lynch, 1972). به گفته لینچ، فضای شهری فضایی است که به همه مردم اجازه می دهد که به آن دسترسی داشته باشند و در آن فعالیت کنند. در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شوند و برخوردهای از پیش تدوین نیافته به وقوع بپیوندد و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم اختلاط یابند. کاربرد عمومی فضاهای شهری ایجاد آرامش، سرگرمی و محلی برای گردش، فراهم آوردن ارتباط و زمینه معاشرت و امکان تردد می باشد و از آنجاییکه در عین حال هیچ تک عملکرد خاصی به آنها مرتبت نیست، استعداد پذیرش تمام این کاربری ها را با هم یا به صورت گزینشی دارند. به این ترتیب گزینه های متفاوتی برای انتخاب در اختیار فرد قرار داده و به او اجازه می دهند در راستای تمایل خویش با تحمیل حداقل فشارهای اجتماعی و اقتصادی قدم بردارد (Lynch, 1972).

پیشینه پژوهش

به نظر می رسد که تا پیش از جنگ جهانی دوم، تحقیقات علوم رفتاری تأثیر چندانی بر طراحی شهری، معماری و نظریه های مرتبط با آن نداشته است. در حوزه تجربیات جهانی، از صاحب نظران مطرحی که به بررسی تأثیرات روانی-ذهنی فضاهای شهری بر رفتار مردم توجه نشان داده اند و همچنین در رابطه با تأثیرات محیطی-رفتاری به ارائه نظریاتی پرداخته اند، میتوان به کوین لینچ، اروین گافمن، راجر بارکر، اروین آلتمن، آموس راپاپورت، ویلیام وایت، هابرماس، رومدی پاسینی، التمنت، هولویل و مور، یان گهل و جان لنگ اشاره کرد. در دهه ۴۰ سده بیستم کورت لوین روانشناس آلمانی-آمریکایی مقاله ای در زمینه بررسی فرصت ها و محدودیت های محیطی به عنوان نخستین گام در فهم رفتار افراد انجام داد. مایکلسون در سال ۱۹۷۴، مطالعه ای با تأکید بر جنبه های رفتاری استفاده کنندگان از فضا انجام داد. هدف مایکلسون، شناخت الگوهای رفتاری افراد در دوره های زمانی مختلف بود.

از میان صاحب نظران ایرانی، میتوان به نوشته های دکتر نمازیان با عنوان نیازهای روانی در رابطه با محیط مصنوع و دکتر نوید رضوانی با عنوان طراحی محیط با توجه الگوهای رفتاری و کتاب ارزشمند دکتر حسین بحرینی با عنوان تحلیل فضاهای شهری در رابطه با الگوهای رفتاری

مجله علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، زمستان ۱۳۹۹، شماره ۴، ۵۶-۴۹

استفاده‌کنندگان و ضوابطی برای طراحی اشاره کرد که در زمینه‌ی تحلیل‌های رفتاری شهروندان با محیط زندگی را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

مؤلفه‌های کلیدی	نظریه	سال	نظریه‌پرداز
گره _ لبه _ نشانه _ مسیر _ حوزه عناصر پنج‌گانه سازنده سیمای شهر	سیمای شهر	۱۹۶۰	کوبین لینچ
نزدیک شدن انسان‌ها به یکدیگر و تقویت تمایلات اجتماعی	مطالعه رفتار در فضای عمومی	۱۹۶۷	اروین گافمن
فعالیت مستمر، قلمرو محیط، ساختار محیط مکان _ رفتار، بازه زمانی	قرارگاه رفتاری	۱۹۶۸	راجر بارکر
خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام	محیط و رفتار اجتماعی	۱۹۷۵	اروین آلتمن
موقعیت غیرانفعالی انسان در مقابل محیط جهت‌یابی جابران پیاده در محیط‌های شهری فرهنگ، ادراک، شناخت، بسترهای رفتاری و محیط ساخته‌شده	جنبه‌های انسان، فرم شهر	۱۹۷۷	آموس راپاپورت
کوچک تا کید بر نقش اجتماعی فضاهای شهری	زندگی اجتماعی فضاهای شهری	۱۹۸۰	ویلیام وایت
ارتباط انسان با محیط	کنش ابزاری و ارتباطی	۱۹۸۰	هابرماس
جهت‌یابی مردم در فضای شهری و توجه به نیازهای ویژه کاربران	مسیریابی در معماری	۱۹۸۴	رومدی پاسینی
بررسی تأثیرات روانی _ ذهنی فضاهای شهر بر مردم	ارزیابی سیمای شهر	۱۹۸۵	التمنت، هولویل و مور
سه گروه فعالیت در فضای شهری (ضروری، انتخابی و اجتماعی)	زندگی در میان ساختمان‌ها	۱۹۸۷	یان گهل
دریافت آدمی از فضا، تصورات مردم از محیط به‌عنوان نوعی طرح‌واره ذهنی	آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)	۱۹۸۷	جان لنگ
ارائه ضوابط مناسب طراحی با تحلیل کمی و کیفی فضای خیابان و الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان به‌ویژه جابران پیاده	تحلیل فضاهای شهری در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان	۱۳۷۵ شمسی	حسین بحرینی
سازگاری و انعطاف پذیری مکان	طراحی و الگوهای رفتاری		

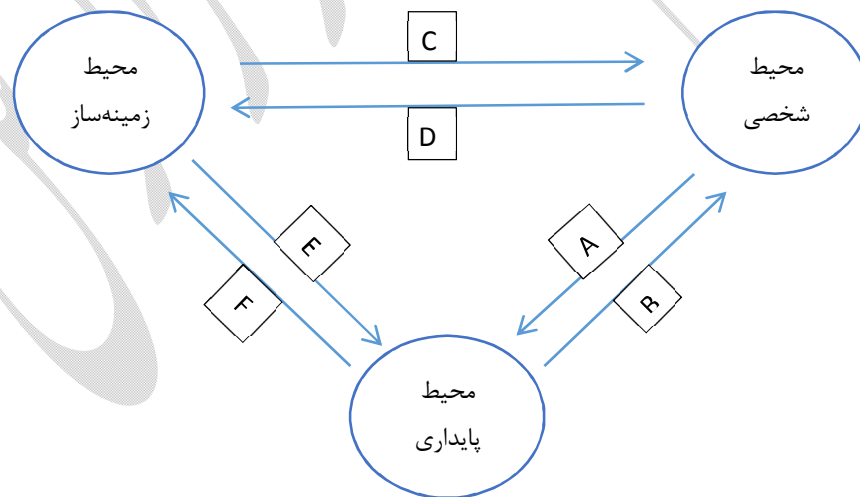
فصلنامه علمی پژوهشی معماری و شهرسازی، شماره ۸۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

رفقاری از طریق مطالعه سلسله مراتب نیازهای انسان	پیشنهادی برای بهسازی پارک های شهری	۱۳۸۱ شمسی	بهناز امینزاده و همکاران
شناخت کلیه لایه های فیزیکی، بیولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و زیبایی شناسی و الگوهای رفتاری استفاده کنندگان	باززنده سازی پارک شهر در محله سنگلج با هدف بهبود کیفیت اکولوژیکی و اجتماعی	۱۳۹۰ شمسی	لقابی و همکاران

محیط و تنوع طبیعی

در سال ۱۹۷۰، اچ.ام پراشنسکی* در مورد محیط جغرافیایی، چنین اظهارنظر می کند: تنها کل محیط وجود دارد که در آن انسان یکی از اجزا محیطی شناخته می شود و در وابستگی متقابل با سایر اجزا ترکیب دهنده محیط عمل می کند. برابر این طرز تفکر، انسان نمی تواند بدون ارتباط با سایر اجزا به عوامل محیطی به زندگی خود ادامه دهد. انسان در محیط جغرافیایی به منزله ی ریشه درخت می باشد و می تواند در محیط تأثیرگذار گردد وقتی آن را تغییر شکل دهد. رفتارگرایان، غالباً تأثیرات سه محیط را در رفتار و فعالیت های انسانی به این شرح مورد مطالعه قرار می دهند که شالوده های مکتب جغرافیای رفتاری را تشکیل می دهد.

از: دوگلاس پورتوس

شکل ۱: مناسبات متقابل سه محیط در جغرافیای رفتاری

مأخذ: (شکویی، ۱۳۸۶: ۱۱۳)

* M.H.Prasheneski

فصل نهم: جغرافیا و بهسازی شهری چشم انداز ناکس، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

رابطه B = تاثیر محیط پایداری را در رفتار فردی نشان می دهد.

رابطه F = تاثیر محیط پایداری در رفتار گروهی (جبر و امکان) می باشد.

رابطه A = در مکتب امکان گرایی، فرد عامل اصلی تأثیرگذاری در محیط می باشد.

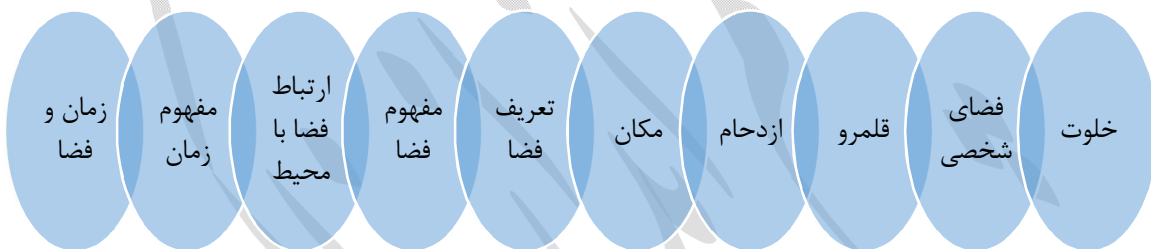
رابطه D = انسان ممکن است در نظام اجتماعی تأثیرگذار گردد.

رابطه E = در نتیجه در محیط پایداری نیز تأثیر داشته باشد.

رابطه C = تأثیر محیط زمینه ساز روی افراد فوق العاده زیاد است.

در نتیجه بطور غیرمستقیم در محیط A نیز تأثیر می گذارد (شکویی ۱۳۸۶: ۱۱۳).

عوامل مؤثر در رفتار محیطی

اوج رفتارگرایی و پیدایش مکتب جغرافیایی رفتار فضایی در سال ۱۹۵۲ با ارتباط جغرافیا و مکتب روانشناسی گشتالت توسط ویلیام کرک بود. او عقیده داشت در آنچه که ما در اندیشه هایمان نیاز داریم تا بتوانیم طبیعت و بشریت را تحت پوشش یک رشته علمی درآوریم، تنها با پذیرش حوزه روانشناسی گشتالت می توانیم به این امر دست یابیم. در واقع پس از ورود جغرافیا به حوزه مطالعات مکتب روانشناسی گشتالت دیدگاه فضایی در جغرافیا تحت عنوان مکتب رفتار فضایی شناخته شد (دانش دوست، ۱۳۹۲).

رابطه انسان و محیط

در دهه های ۶۰ و ۷۰ پژوهش هایی که به بررسی تأثیر محیط و انسان اختصاص داده می شوند، به عنوان بررسی های تخصصی رشته های روانشناسی محیط، روانشناسی اکولوژیک یا علوم اکورفتاری منتشر می شدند (گلرخ، ۱۳۹۱: ص ۵). طبق نظریه ی آموس راپاپورت، تئوری های طراحی شهری بر

فصل نهم: جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز ناکس، شماره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

پایه‌ی سه نوع پیش‌فرض در خصوص رابطه‌ی محیط و رفتار شکل گرفته است. این پیش‌فرض‌ها را می‌توان به ترتیب اینگونه بیان کرد:

• (۱) **جبری‌گرایی محیطی:** از این دیدگاه معماری و محیط اطراف دلیل بروز رفتار در فرد خواهند بود.

• (۲) **اختیاری‌نگری محیطی:** در این دیدگاه انتخاب فرد باعث بروز رفتار خواهد بود.

• (۳) **احتمالی‌نگری محیطی:** این نگرش حد وسطی از دو دیدگاه قبل است. از نظر احتمال‌گرایی محیطی، خصوصیات کالبدی محیط، انتخاب برخی از رفتارها را نسبت به برخی از رفتارهای دیگر در همان محل، محتمل‌الوقوع می‌سازد.

در طول دوره‌های گذشته، نقد و چالش با تئوری ملهم از اندیشه جبرگرایی کالبدی منجر به طرح دیدگاه‌های جدید در طراحی شهری گردیده است. تئوری متأخر طراحی شهری متضمن این نکته است که طراحی به‌تنهایی نمی‌تواند جادو کند. مداد طراحان را نباید عصای سحرآمیز پنداشت. در اینگونه از تئوری‌ها محیط کالبدی به‌عنوان قرارگاه رفتاری تلقی می‌گردد (گلکار، ۱۳۸۷: ص ۷).

بیش از ۵ یا ۶ دهه از عمر روانشناسی محیط نمی‌گذرد. در این مدت پژوهشگران به نتایج زیادی درباره طراحی محیط و تأثیر آن بر رفتار انسان دست یافته‌اند. انسان، محصول محیط، بیولوژی و تعامل این دو با هم است. عوامل فیزیکی گوناگون، از جمله سروصدا، آب‌وهوا و فضاهای محصور شده، به‌طور مداوم در انسان تأثیر می‌گذارد. انسان بیش از هر موجود دیگری محیط خود را تغییر می‌دهد و می‌تواند با استفاده از اصول طراحی همچون زیبایی‌شناسی، مهندسی و هماهنگ شدن با نیازهای فرهنگی محیط زندگی خود را متناسب‌تر و راحت‌تر بسازد. در واقع، افراد کمی از امکانات موجود خود را برای شکل دادن به محیط کار و زندگی‌شان بهره می‌گیرند و چشم‌پسته از نمونه‌های کلیشه‌ای چیدن وسایل تبعیت نمی‌کنند (آلتن، ۱۳۸۲: ۱۱).

روانشناسی محیطی نظریه‌های گوناگون را در ارتباط با تأثیر محیط بر انسان و چگونگی ارتباط و تعامل بین محیط کالبدی و تجربه‌ی انسان از آن خلق کرده و سؤالات مناسب را در این ارتباط مطرح ساخته است تا قادر باشد پژوهش‌های تجربی مناسب با آن تئوری‌ها را به اجرا گذارد. لذا روانشناسی محیطی در حقیقت در جهت خلق تئوری‌های تجربی است که حاصل مشاهدات رفتارهای انسان در محیط روزمره است؛ آن هم به‌گونه‌ای که این تئوری‌ها بتوانند مورد استفاده طراحان قرار گیرند (تری‌یاندس، ۱۳۸۳: ۱۸).

الگوهای رفتاری

یک قرارگاه رفتاری یک واحد کوچک اجتماعی است که از تلفیق پایدار یک فعالیت و یک مکان به گونه‌ای حاصل می‌آید تا در فرآیندی منظم بتواند عملکردهای ضروری آن محیط رفتاری را برآورده سازد.

الگوهای رفتاری به بررسی روابط بین یک محیط ظاهری (ترتیبات) و مفاهیم رفتاری می‌پردازد که ممکن است در آن روی دهد (Lang, 1987). یک ترتیب رفتاری شامل یک قلمرو می‌شود (یک طرح خاص از محیط) و یک مفهوم دائمی از رفتار (یک فعالیت تکرارشونده) و یک حالت مشابه (یک روابط موافق بین دو مورد). روابط موافق بین طرح خاص محیطی و فعالیت به این شکل است که تنظیم رفتار بهتر، قادر است به تأمین رفتارها و نیازهای انسانی منجر شود.

الگوی رفتاری انسان

روانشناسی و دیگر علوم رفتاری و اجتماعی از دهه ۱۹۲۰ تحت سیطره‌ی جهت‌گیری رفتاری خاصی بوده است که بر بررسی رفتار آشکار انسان تأکید می‌کند. در این رویکرد، انسان موجودی رفتارگرا به‌شمار می‌رود و به جای احساسات و افکارش بر رفتار و کردارش تأکید می‌شود (بارکر، ۱۹۶۸؛ بارکر و گامپ، ۱۹۶۴). کار بارکر و همکارانش نوعی رویکرد رفتار محور است که در آن حرکات و فعالیت‌های افراد در محیط‌های واقعی متفاوت به دقت مشاهده و بررسی می‌شود. رویکرد کنش‌گرایانه یا فلسفه‌ی اسکینر نوعی دیگر از جهت‌گیری رفتاری است. در اینجا بیشتر بر وابستگی‌ها یا تشویق‌های محیطی به مثابه عوامل تعیین‌کننده‌ی رفتار، تأکید و تلاش می‌شود، وابستگی‌های رفتاری شناخته و در طراحی محیطی اعمال شود (Studer, 1970, 1972, 1973).

ویکاس مهتا یکی از نظریه‌پردازان تعاملات رفتاری، براساس سه نظریه (قرارگاه‌های رفتاری بارکر، قابلیت‌های محیطی گیبسون، تئوری مکان کانتر) تلاش کرد که به‌عنوان پایه مطالعات و ترکیب آن‌ها با روش تحقیق خود به مفهوم قرارگاه‌های رفتاری بپردازد.

• رفتار انسان اساسی برای طراحی فضا

• نیازهای انسان: نیازهای مشترک از نظر مازلو و استیل برای برقراری تعاملات اجتماعی در

عرصه عمومی، بررسی می‌شود که علت عنوان شدند این نیازها در طراحی فضا این است که افراد در صورت رفع نیازهای خود تمایل به حضور در یک مکان را دارند.

قرارگاه رفتاری از نظر بارکر، قابلیت‌های محیطی گیبسون و تئوری مکان کانتر

• بارکر: مفهوم قرارگاه‌های رفتاری رابطه‌ی رفتار روزانه مردم با ظرف کالبدی را بیان می‌کند که هرچه رابطه این دو ظرف و فعالیت‌ها بیشتر باشد، آن قرارگاه‌های رفتاری بهتر می‌تواند نیازهای مردم را برطرف کند.

• تئوری قابلیت‌های محیطی گیبسون: مفهوم قابلیت در عین سادگی مفهومی قوی و بنیادین در طراحی محیط است. الگوهای مختلف محیط ساخته شده، قابلیت تأمین رفتارها و تجارب زیبایی شناختی مختلف را دارد؛ بنابراین قابلیت‌های محیط ساخته شده، انتخاب‌های رفتاری و زیباشناختی فرد را بسته به چگونگی پیکره بندی محیط محدود می‌کند یا گسترش می‌دهد. مردم محیط‌های طبیعی و مصنوع را برای دگرگون کردن قابلیت‌ها تغییر داده و به تغییر آن همچنان ادامه می‌دهند.

• تئوری مکان کانتر ۱۹۷۷: براساس نظریه کانتر، محیط و مکان با کاراکتر محیطی مکان، فعالیت‌های آن مکان و معنایی که برای مردم دارد، مفهوم پیدا می‌کند. کانتر بیان می‌کند که فهم ما از یک قرارگاه، بستگی به این دارد که چه کاری آنجا انجام می‌دهیم و چه احساسی از آنجا داریم.

تکامل مفهوم قرارگاه رفتاری و ارتباط آن با مفهوم فضای شهری

طراحی شهری و پیاده‌رو

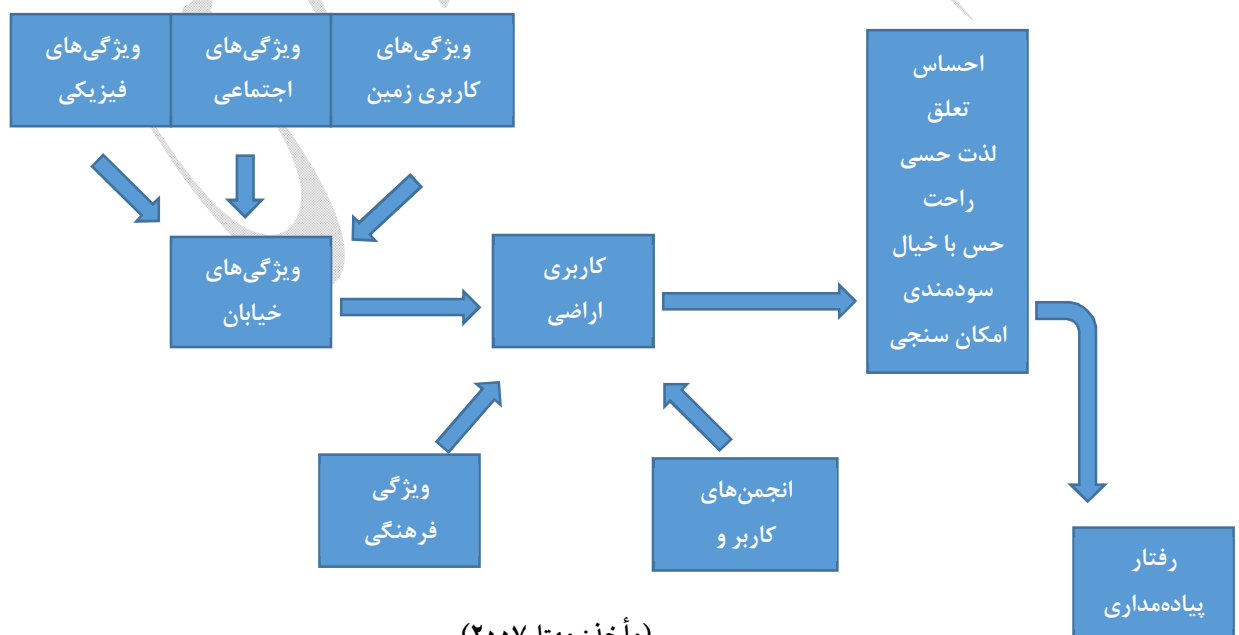
تمایل برای ساخت محیط‌های قابل عبور یک هدف موروثی در طراحی شهری بسیار بیشتر از تأکید حال حاضر بر عبور به عنوان یک فعالیت سلامتی بوده است.

تصویر زیر پیشنهاد می‌دهد که عوامل اجتماعی و فیزیکی شامل ویژگی‌های خیابان می‌شود.

عوامل فیزیکی شامل ویژگی‌هایی همچون پیاده‌روهای عریض، درخت‌های پرسایه، نیمکت‌ها، جلومغازه‌های جذاب و درگیرکننده، نمایشگرها، مبلمان خیابانی و نماهای ساختمانی معماری می‌شود.

عوامل اجتماعی شامل مکان‌های اجتماع، حضور مردم و انجام فعالیت‌ها و ایمنی‌های حقیقی و دریافتی از جنایت می‌باشد. این چنین ویژگی‌هایی از خیابان بر رفتار یک کاربر و درکش تأثیر می‌گذارد. همچنین بستگی به عوامل فرهنگی و مشارکتهای شخصی و پس‌زمینه‌های فردی کاربر دارد. در کل، ادراک کاربر و ویژگی‌های خیابان بر کیفیت کلی دریافتی از خیابان تأثیر می‌گذارد که براساس مفهومات موجود و چارچوبات تئوری است. در اینجا به عنوان دسته‌ای از ۷ طبقه بندی: امکان، در دسترس بودن، کاربردی بودن، امنیت، راحتی، لذت حسی و حس تعلق معرفی می‌شوند.

چارچوبی مفهومی برای مطالعه

به طور خلاصه عوامل مؤثر از نظر ویکاس مهتا را در کنار عوامل فردی، توضیح می‌دهیم: در دسترس بودن شامل توانایی یک شخص در توانستن وی برای رسیدن به مقصد؛ موانع ادراکی و فیزیکی پیاده‌روی تا یک مکان؛ و اتصال‌های زمینی بین محل‌های مختلف می‌شود. کاربرد بودن توانایی محیطی است تا نیازهای روزمره افراد را برای خرید، خوراک، تفریح و غیره موارد تأمین کند.

حس امنیت، حقیقی و دریافتی مؤثر به وسیله ویژگی‌های محیطی و تأثیرگذار بر استفاده محیطی است. سطح راحتی ممکن است به وسیله عوامل بیشماری شامل آب‌وهوا، شرایط فیزیکی، سطح دریافتی امنیت، آشنایی زمینه‌ای و مردمی، تطابق و غیره موارد تأثیر پذیرد.

لذت حاصله از طریق یک تجربه حسی از فضای شهری بستگی به ادراکات متفاوت از محیط دارد. ویژگی‌های استفاده از زمین و فیزیکی و محیط اجتماعی همگی برای فراهم‌آوری یک پس‌زمینه سفید، ایمن، راحت، لذت‌بخش و معناداری برای مردم با اهمیت می‌باشند تا در فضاهای عمومی مانند خیابان‌های اصلی به پیاده‌روی بپردازند (مهتا، ۲۰۰۷).

ویژگی‌ها و نیازهای اصلی عابران پیاده

حرکت پیاده، طبیعی‌ترین، قدیمی‌ترین و ضروری‌ترین شکل جابجایی انسان در محیط است و پیاده‌روی هنوز مهمترین امکان برای مشاهده مکان‌ها، فعالیت‌ها و احساس شور و تحرک زندگی و کشف ارزش‌ها و جاذبه‌های نهفته در محیط است (پاکزاد، ۱۳۸۴، ۲۷۱).

عابران پیاده بر حسب سن، رفتارهای متفاوتی را از خود نشان می‌دهند که باید مدنظر طراحان و برنامه‌ریزان شهری قرار گیرد. در جدول زیر ویژگی‌های گروه‌های سنی مختلف عابران پیاده نمایش داده می‌شود.

فصلنامه پژوهش‌های علمی و تخصصی، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

نمونه موردی پژوهش

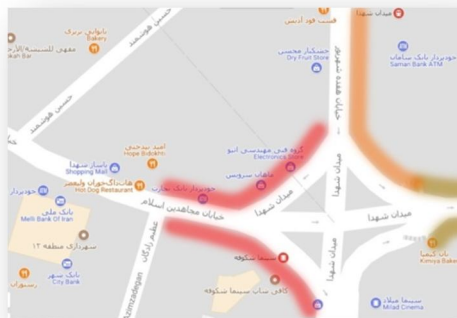
میدان و محله شهدا محله و میدانی تاریخی در مرکز شهر تهران، پایتخت ایران، است. این میدان که پیشتر با نام میدان ژاله شناخته شده بود، محل وقوع حادثه ۱۷ شهریور است و به همین سبب میدان شهدا نام گرفت. میدان شهدا از شمال و جنوب به خیابان شهباز قدیم و ۱۷ شهریور جدید می‌رسد. خیابان ۱۷ شهریور از ابتدای میدان امام حسین (ع) شروع می‌شود و تا انتهای آن به اصطلاح محلی‌ها به «ته شهباز» یا بزرگراه بعثت ختم می‌شود. از سمت شرق این میدان با خیابان پیروزی و از غرب با خیابان مجاهدین اسلام همسایه است. این میدان در انتهای منطقه ۱۲ تهران قرار دارد. منطقه‌ای که قدیمی‌ترین بافت تهران را در بر می‌گیرد.

الگوی رفتاری شهروندان در این میدان

در دو بازه زمانی مشخص شده، به میدان شهدا رفته و الگوی رفتاری آن‌ها را مورد بررسی قرار دادیم. ابتدا در ساعت ۱۲ الی ۱۴ عصر و سپس یک ساعت قبل و یک ساعت بعد از غروب آفتاب به این میدان رفتیم. طبق مشاهدات عینی، دو تصویر زیر بدست آمد که در ذیل به تحلیل آن‌ها می‌پردازیم.

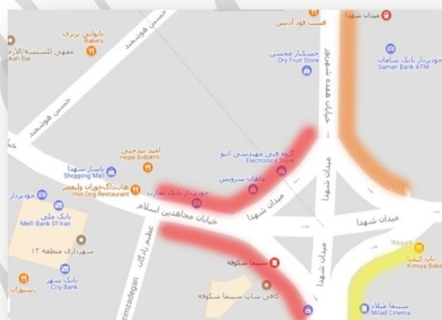
فصلنامه علمی پژوهشی بررسی‌های شهری، شماره ۸۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

ساعت ۱۲ ظهر تا ۱۴ عصر

- در محدوده قرمز نشان می‌دهد که شهروندان با کاربری های تفریحی و خدماتی نیز بیشتر سروکار دارند. حدودا ۴۰ درصد رفت و آمد در این محدوده صورت گرفته است.
- محدوده نارنجی با حدود ۳۰ درصد از کل پیاده روی محله، دومین رتبه را داراست.
- محدوده خردلی رنگ نیز حضور و رفت و آمد شهروندان به خیابان پیروزی را نشان می دهد و ۳۰ درصد محسوب شده است.

یک ساعت قبل و یک ساعت بعد از غروب آفتاب

- محدوده قرمز به دلیل خرده فروشی های موجود در آنجا با ۶۱٪ رفت و آمد شهروندان روبروست.
- محدوده نارنجی با حدودا ۲۸٪ به دلیل وجود مترو پذیرای جابران است.
- محدوده زرد نیز به دلیل وجود خرده فروشی ها، حدود ۱۱ درصد رفت و آمدها را در آن ساعت به خود اختصاص داده است.

فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز زاگرس، دوره ۸، شماره ۸۱۲، شهریور ۱۳۹۹

تحلیل نمونه موردی از طریق جدول SWOT

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
○ محل تداخل سواره و پیاده و امکان ایجاد تصادف	✓ حرکت پیاده در مسیر	○ عدم وجود ایمنی سواره و پیاده در عبور و مرور	✓ دسترسی‌های مطلوب
○ آسیب‌پذیری مقابل زلزله به علت فرسوده بودن بناها	✓ غلبه آشننگی‌های بصری بر مردم در محیط	○ آلودگی بصری ناشی از اغتشاش سواره و پیاده	✓ بافت قدیمی و هویت‌بخش
○ ناهماهنگی تابلوهای مغازه	✓ فضاهای خالی و بلااستفاده در ورودی خیابان پیروزی	○ حضور دستفروشان و صدمه زدن به نظم و انسجام بصری	✓ تنوع کاربری‌های اطراف میدان
○ پارک بیش از حد موتورسیکلت‌ها در پیاده‌رو و ایجاد اختلال در حرکت عابران	✓ سنگ‌فرش بودن خیابان ۱۷ شهریور (شمال)	○ عدم مدیریت لازم جهت بهره‌گیری از پتانسیل‌های جذب عابران در خیابان ۱۷ شهریور (شمال)	✓ عرض مناسب خیابان‌های منتهی به میدان با توجه به حجم عبور و مرور
○ وجود آلودگی‌های محیطی به سبب تردد خودرو	✓ برگزاری مراسم مذهبی در روزهای خاص	○ به دلیل سنگ‌فرش بودن آن	✓ وجود سینما و مسجد به‌عنوان عنصر شاخص
	✓ وجود مسیر دوچرخه	○ عدم جذاب و تشویق‌کننده بودن پل عابر پیاده جهت استفاده‌ی عابران	✓ وجود کاربری‌های متنوع و سازگار
	✓ وجود پایانه اتوبوس‌رانی در ابتدای خیابان پیروزی	○ غیر کاربردی بودن مسیر دوچرخه	✓ نورپردازی مناسب و روشنایی کافی
	✓ وجود ایستگاه مترو	○ عدم وجود ایستگاهی مشخص برای تاکسیران‌ها و اتوبوس‌ها در ورودی خیابان ۱۷ شهریور (جنوب)	
	✓ فرصت افزایش تعاملات اجتماعی مردم و برخورد چهره به چهره	○ فقدان مبلمان مورد نیاز	

فصلنامه علمی پژوهشی راهبردی مدیریت شهری، شماره ۱۲، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۹

	✓ وجود فرهنگ تمدن اسلامی در محله	<ul style="list-style-type: none"> ○ بزهکاری به علت ازدحام جمعیت ○ عدم وجود کاربری‌های جاذب سنین خردسال و کودک ○ عدم وجود پوشش گیاهی و فضای سبز کافی
--	-------------------------------------	---

بر اساس اطلاعات کیفی بالا، حال این داده‌ها را بصورت کمی بررسی و نتیجه‌گیری می‌کنیم. مقایسه‌ها بر اساس میانگین داده‌ها می‌باشد.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	قوت	7	30.4	41.2	41.2
	ضعف	10	43.5	58.8	100.0
	Total	17	73.9	100.0	
Missing	System	6	26.1		
Total		23	100.0		

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	قوت	7	30.4	36.8	36.8
	فرصت	12	52.2	63.2	100.0
	Total	19	82.6	100.0	
Missing	System	4	17.4		
Total		23	100.0		

فصلنامه علمی پژوهشی راهبردهای مدیریت شهری، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

مقایسه قوت - تهدید					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	تهدید	5	21.7	41.7	41.7
	قوت	7	30.4	58.3	100.0
	Total	12	52.2	100.0	
Missing	System	11	47.8		
Total		23	100.0		

مقایسه ضعف - فرصت					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	فرصت	12	52.2	52.2	52.2
	ضعف	11	47.8	47.8	100.0
	Total	23	100.0	100.0	

مقایسه ضعف - تهدید					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	تهدید	5	21.7	31.3	31.3
	ضعف	11	47.8	68.8	100.0
	Total	16	69.6	100.0	
Missing	System	7	30.4		
Total		23	100.0		

مقایسه فرصت - تهدید					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	تهدید	5	21.7	29.4	29.4
	فرصت	12	52.2	70.6	100.0
	Total	17	73.9	100.0	
Missing	System	6	26.1		
Total		23	100.0		

نتیجه گیری

بر اساس مشاهدات و تحلیل‌های انجام شده، به این نتیجه می‌رسیم که خیابان‌هایی که از نظر کالبدی، خوب طراحی شده است؛ شامل پیاده‌روهایی وسیع، مکان‌های نشستن گسترده، انواع دیگر مبلمان خیابان، چتر درختان، نمای بیرونی ساختمان و سایر عناصر منظر و مانند آن می‌باشد. مکان‌هایی که برای گردهمایی اجتماعات و تنوع زیادی از فعالیت‌ها که با مغازه و سایر کاربری‌ها در خیابان در تعامل با یکدیگر کار می‌کنند، برای مردم می‌توانند بسیار کاربردی‌تر و معنادار شوند.

فصلنامه علمی پژوهشی راهبردهای معماری و شهرسازی، شماره ۱۳، زمستان ۱۳۹۹

میدان شهدا از محله‌های تاریخی و صاحب‌نام در تهران است که با وجود سابقه طولانی، دسترسی‌های مناسب و همچنین استقرار کاربری‌های متنوع در این محور، به کالبد آن توجه چندانی نشده است و کیفیت سرزندگی آنچنان که شایسته است در این میدان مشاهده نمی‌شود اما به دلیل دسترسی‌هایی که این میدان دارد و همچنین کاربری‌هایی که در اطراف آن قرار گرفته، در تمامی ساعات روز و شب با ازدحام بالایی همراه است. همچنین مردم حاضر در این میدان، بیشتر متمایل به رفتن به مکان‌هایی هستند که امکانات خوراکی مانند رستوران‌ها و کافه‌ها، انواع مختلف مغازه‌ها و حضور مراکز خرید محلی و خرده‌فروشی در آن فراهم شده باشد.

فصلنامه پژوهش‌های علمی و تخصصی معماری و شهرسازی، شماره ۱۲، زمستان ۱۳۹۹

منابع

- آلتمن، ایروین؛ نمازیان، علی، محیط و رفتار اجتماعی، خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲.
- پاکزاد، جهان‌شاه، راهنمای طراحی فضاهای شهری، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری، ۱۳۸۸.
- پاکزاد، جهان‌شاه، راهنمایی طراحی فضاهای شهری در ایران، شرکت طرح و نشر پیام سیما، تهران، ۱۳۸۴.
- تری‌یادنس، هری؛ فنی، نصرت، فرهنگ و رفتار اجتماعی، نشر رسانش، سال دوم چاپ، تهران، ۱۳۸۳.
- تقی‌زاده، فاطمه، گونه‌شناسی فرائضات گرایانه نظریه برنامه‌ریزی، مجله برنامه و بودجه شماره ۹۲، سال دهم، تهران، ۱۳۸۴.
- دانش‌دوست، مهرداد، گونه‌شناسی قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، پاییز ۱۳۹۲.
- شکویی، حسین، شناخت و فلسفه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۶.
- فیالکوف، یانکل؛ نیک‌گهر، عبدالحسین، جامعه‌شناسی شهر، ترجمه، نشر آگه، تهران، ۱۳۸۳.
- کاشانی‌جو، خشایار، پیاده‌راه‌ها: از مبانی طراحی تا ویژگی‌های کارکردی، انتشارات آذرخش، ۱۳۸۹.
- گلرخ، شمین، در قرارگاه رفتاری واحدی در طراحی محیطی، انتشارات آرمان شهر، نوبت اول چاپ، تهران، ۱۳۹۱.
- گلکار، کوروش، کندوکاوی در طراحی شهری، انتشارات ثمین، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۷.
- مهتا، ویکاس، خیابان‌های سرزنده: ویژگی‌های محیطی معین برای حمایت از رفتار اجتماعی، مجله شهرسازی، شماره ۱، سال ۲۰۰۷.
- Barker, R. G. Ecological Psychology, Stanford, Ca: Stanford University Press. 1968
- Barker, R. G., Gump, P. Big school, small school. Stanford: Stanford university press, 1964.
- Lang, Jon, Creating Architectural Theory: the Role of the Behavioral Sciences in Environment, VNB, U.K., Van Nostrand Reinhold 1987.
- Lynch, Kevin, The openness of open space. Art of environment. Aidan Ellis, 1972.
- Studer, R. G. The dynamic of behavior-contingent physical systems. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, and L. G. Rivlin (Eds.), Environmental psychology. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970.
- Studer, R. G. Man-environment relations: Discovery or design. In W. F. E. Preiser (Ed.), Environmental design research (Vol. 2). Stroudsburg, Pennsylvania: Dowden, Hutchinson and Ross, Inc., 1973.
- Studer, R. G. The organization of spatial stimuli. In J. F. Wohlwill and D. H. Carson (Eds.), Environment and social sciences: Perspectives and applications. Washington, D. C.: American Psychological Association, 1972.

فصل نهم: جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹